Panait Istrati
In lumea Mediteranei
Apus de Soare
IV
MOARTEA LUI MIHAIL

Mihail a murit şi eu rătăcesc ca o umbră care şi-a pierdut sufletul...

O, Mediterană! Nu te mai iubesc. Trei ani de-a rândul el ţi-a cerşit un mic culcuş, scăldat în soare. I l-ai refuzat, tu care eşti aşa de generoasă cu păduchii şi cu năpârcile. El -fiinţa rară, a cărui prezenţă pe pământ e dintre acelea care justifică şi îndreaptă greşelile Creaţiunii -n-a putut să-şi găsească un sărman colţişor sub soarele tău, pentru ca să-şi dezmorţească oasele înlemnite de boală.

Uf!... Viaţa nu-i altceva decât o escrocherie divină.

Ne-am despărţit pentru totdeauna, într-una din zilele lunii august la Brăila. Mergea încovoiat, sprijinindu-se de baston. Obrazul lui pământiu transpira mereu broboane de sudoare grasă. Tuşea, expectoraţia abundentă îi curmau răsuflarea. Totuşi, ţinea să-mi vorbească destul de des, dar nu putea s-o facă decât stând jos.

Îl ascultam, îngrozit, nevoind să cred ochilor şi urechilor mele. Mihail pleca... Mihail murea... Ce mă mai putea face să continui a dori viaţa?

Cred că şi disperarea asta e tot o minciună! Îmi dau seama astăzi, când, după patru ani, continui totuşi să trăiesc şi să sper mereu că voi primi veşti de la prietenul meu. Or, el mi-a spus-o răspicat, la plecarea vaporului spre Odessa: „Să ştii, dacă o să întâmpinăm furtuni, dacă va trebui să sufăr prea mult, am să m-arunc în mare -şi numai în cazul acesta tu n-ai să mai primeşti, niciodată, nimic de la mine. Altfel, am să-ţi scriu de îndată ce sosesc la Odesa, apoi de prin toate oraşele mai de seamă care sunt semănate în drumul meu până la Kazan”.

Mi-a spus cuvintele astea în Acum suntem în şi eu aştept mereu acea primă scrisoare din Odesa. Deci, oasele celui mai mare dintre prietenii mei, se odihnesc în fundul Mării Negre!

Mi se întâmplă şi acum, de mai multe ori pe zi, mergând singur pe stradă, să mă întorc brusc şi să privesc la stânga mea: în

partea asta obişnuia să stea Mihail, întotdeauna. În partea asta l-am simţit, timp de şase ani. Chiar în vremea acelor scurte „vacanţe prieteneşti” — cum numeam noi bosumflările noastre sau despărţirile de-o lună sau două -sufletul lui era veşnic prezent la stânga mea. Atât de prezent, încât nu încetam de-a avea lungi convorbiri împreună.

Căci, niciodată certurile noastre n-au putut să ne facă să uităm cât eram de legaţi unul de celălalt. Legaţi... Aici noţiunile dragoste, prietenie sunt neputincioase ca să lămurească legătura sufletelor noastre. Acesta era un fel al nostru de-a trăi. Putusem să ne încredinţăm, de-a lungul anilor, că nimănui nu eram de folos şi nimeni nu ne era, în măsura în care ne simţeam noi, unul celuilalt.

Constatam, în jurul nostru, că oamenii se iubesc, şi pot înceta de-a se mai iubi. Alţii se despărţeau, uneori, tot iubindu-se: cele mai adesea, din cauza unei neveste gâlcevitoare. Dar, într-un caz ca şi în celălalt, nepăsarea, uitarea, chiar -după un timp oarecare -acopereau cu linţoliul lor ochii cari se iubiseră altădată.

O! deşertăciunea iubirii, tu nu eşti nimic altceva decât deşertăciune! Slavă Creatorului: inima mea a cunoscut inima lui Mihail, a cunoscut iubirea care striveşte şi înlătură totul, şi triumfă pe deasupra întregii necurăţii, a noroiului din care suntem făcuţi. Triumfă, vai, asudând cu broboane de ulei sfânt, ca faţa lui Mihail, în ziua despărţirii noastre!

Îmi dădeam seama de această biruinţă, mai ales în vremea încercărilor la care ne supuneau certurile noastre, urmate de câte o despărţire. Acestea au fost epocile când ne-am iubit mai mult: adică fără umbră, într-o înţelegere deplină. Sufletele noastre, însângerate, se căutau atunci şi se regăseau, cu uşurinţa cu care rândunelele îşi regăsesc cuibul. Simţeam inima lui Mihail zvâcnind la stânga mea. El o simţea, pe-a mea, la dreapta lui. Nici un fel de răgaz între forţele nemuritoare!

Ce puteau, oare, să spună sufletele noastre, în aceste convorbiri tăcute? Nimicuri... Numai prostii!... Sunt astăzi un om care se apropie de treizeci de ani, am vagabondat timp de şase ani, îl lungul şi-n latul Mediteranei, am citit mult, am văzut mult, am simţit mult şi-mi dau perfect seama că, dacă e adevărat că ştiinţa lui Mihail mă subjuga totdeauna, că ideile şi convingerile lui mi le însuşeam adesea -nu era totuşi latura asta a individualităţii lui, aceea care ar fi putut să îndreptăţească dragostea mea unică

pentru el -după cum, la rându-i, mă iubea cu aceeaşi putere, dar nu pentru cine ştie ce însuşiri reale, puternice, nestrămutate.

Nu! Eram plini de contraziceri. La început, eu mai mult decât el. Apoi, când tuberculoza şi frica de moarte i-au întunecat conştiinţa, -împingându-l să-şi caute scăparea, când lângă alcovul patroanei sale octogenare din Cairo, evreica multimilionară şi catolică, ce era să-l convertească la catolicism, când lângă călugărul de la Sfântu-Munte şi chiar în braţele hotelăresei de la Lacul Sărat, a trebuit să lupt mult cu mine însumi, ca să înlătur urâţenia care-i cotropea frumoasa figură şi să-l păstrez, neatins, în sufletul meu.

În momentele acelea mi-aminteam de sluga „păduchioasă” care citea pe Jack, în original, în murdara plăcintărie a bunului kir Nicola. Mă gândeam la lungul său martiriu, de tânăr nobil, rătăcitor voluntar, supunându-se tuturor muncilor silnice pentru o bucată de pâine. Mai aruncam în talgerul balanţei acel cult al Frumosului şi al Binelui, pe care Mihail îl profesa, în ciuda odioasei sale mizerii trupeşti, acel cult care întărea propria-mi credinţă şi mă salvă din ghearele disperării, într-o vreme a adolescenţei mele, când -de la maică-mea până la ultima cumătră beţivană -toată mahalaua se unise împotriva mea, ca să mă declare nebun.

Am contopit atunci, la un loc, destinele noastre.

Iată totul. Sufletele noastre n-aveau să-şi spună mare lucru. Îmi închipui că în eternitate armonia provine din tăcerea absolută. Cuvântul pare să fie o pedeapsă, pe care Dumnezeu a aplicat-o singurului animal încrezut de pe pământ.

Nu convorbirea era motorul care hrănea cu dragoste prietenia dintre mine şi Mihail, ba chiar nici prezenţa noastră materială, ci numai faptul că fiinţam unul în sufletul celuilalt. O înţelegere desăvârşită se crease, probabil, între noi, -cine ştie în ce moment al vieţii noastre comune. Poate chiar în clipa când ne-am încrucişat privirile pentru întâia oară. De-atunci, vorbirea ne-a rănit şi îndepărtat adesea. Tăcerea, niciodată. Căci convorbirile noastre obişnuite nu difereau ca atmosferă de cele ale muritorilor, pentru că depuneam aceeaşi bunăvoinţă şi doză de mândrie. Nu eram, doar, nişte sfinţi. Şi, mai ales, nu trebuie să se uite piatra de încercare a prieteniei noastre: Banul. Banul câştigat şi cheltuit în devălmăşie. De câte ori nu ne-a otrăvit sufletele! şi unul şi altul ne-am acuzat, pe nedrept, de egoism. Cuvinte grele ne-au scăpat.

Dar, oricare ar fi fost miezul neînţelegerii, niciodată n-a fost în stare ca să şteargă din conştiinţele noastre acea întrepătrundere

sufletească, pe care o simţeam fără pereche, în lungul şir al prieteniilor noastre făcute în ultimii zece ani.

Mereu la stânga mea, de aproape sau de departe... De departe, chiar şi mai bine decât de aproape! Timp de şase ani de-a rândul.

Acum s-a isprăvit.

Este deci adevărat, că nimic din ce există pe lumea asta nu există în cealaltă! Sufletul lui Mihail nu mai are nevoie de acela pe care hârca mea îl ţine zălog. Nu-l mai simt deloc, la stânga mea. Dimpotrivă, simt perfect ruptura totală, spulberarea oricărui acord. Sufletul său nu mă mai vrea. El trebuie să fi devenit altceva. S-o fi unit, pe de-ntregul, cu totul. Si acest tot, care nu-i al nimănui, trebuie să fie foarte deosebit de ceea ce este al meu şi al tău.

Îmi dau seama bine de ceea ce spun. Sufletul meu însuşi mă ajută să înţeleg. Acest suflet care nu mai este pentru mine, ceea ce era pe vremea când trăia Mihail. El însuşi şi-a schimbat felul de-a fi, din clipa când sufletul prietenului meu s-a dezrobit de apăsarea humei. Sufletul meu a cunoscut cu precizie data acestei liberări. M-a înştiinţat, chiar. Întâi n-am voit să cred. Iar când am înţeles adevărul, după şase luni de aşteptare deznădăjduită, sufletu-mi păru străin sau ca şi cum ar fi fost bolnav. Sau adormit. Nu-l mai simţii vibrând pentru această viaţă puternică, ce se ţinea veşnic la stânga mea.

Fu aşa din cauză că la stânga mea nu mai era decât o prăpastie întunecată.

Merg, acum, de-a lungul acestei hrube fioroase.

Şi, ce fenomen! Redeviu, încet-încet, fiinţa fără rost, de-acum nouă ani, aşa cum eram înainte de a cunoaşte pe Mihail, când nu mai ştiam ce să cred de mine însumi.

Totuşi, dacă la stânga mea e neantul, la dreapta mea e lumea. După ce am cunoscut pe Mihail, lumea asta nu-mi mai părea atât de urâtă, duşmănoasă. În orice caz, o primii aşa cum era.

Astăzi, viaţa îmi pare mai străină ca niciodată. Un om o apropiase de mine. Acelaşi om, dispărând, a îndepărtat-o.

Nimic din tot ce am simţit şi iubit în timpul vieţii mele cu Mihail, nu mai simt şi nu mai iubesc de când rătăcesc singur pe lume.

Sentimentul acesta n-are nimic vag în el. Încep chiar să mă întreb dacă Mihail a fost o realitate sau numai o apariţie halucinantă. Dacă a fost o realitate, atunci ea este asemănătoare

celei a lui Christos. Iisus nu s-a mai repetat, în viaţă. Nici Mihail. De patru ani de zile, cu cât îl caut mai aprig printre oameni, cu atât îmi dau seama că este inexistent. Trebuie să existe, deci, suflete de sărbătoare, pe care Dumnezeu le trimite printre oameni în zilele mari ale veşniciei.

Singură dragostea noastră e în stare să recunoască aceste suflete. Ea, singură, poate să le urmeze. Căci ele, fără să se asemene cu cineva, se confundă cu orice: chiar şi cu vitele unui staul.

Dar vai! Această dragoste -care ne ajută să descoperim sufletele de zile mari ale Veşniciei -nici ea nu ne este acordată pentru trebuinţele zilnice. La fiecare treaptă a înălţării corespunde o scară a mijloacelor.

Odată cu dispariţia lui Mihail pieriră şi mijloacele mele de a iubi un om, aşa cum iubeşti un Dumnezeu. Şi nu ştiu ce lipseşte mai mult pe pământ: aceşti Dumnezei ai vieţii sau dragostea pe măsura lor? Pentru mine, ambele veniră şi se duseră pe aceleaşi căi tainice.

A fost doar o vizită. Care a durat nouă ani şi-mi făcusem dintr-însa o obişnuinţă. Crezui că nu putea să fie altfel. Dar de unde! Nu fusese decât marea mea zi de sărbătoare. A pierit ca o eclipsă! Revenii la oamenii de toate zilele şi la această dragoste de care ei se servesc ca să-şi dezmorţească ciolanele.

Acum toul e călduţ.

Sufletul meu face aşa ca şi cum n-ar fi fost vorba de nimic. Dormitează. Rămâne mut în faţa întrebărilor mele. Pentru el, toate situaţiile sunt acceptabile, deoarece pasul său e în ritm cu Veşnicia şi pare să nu-şi aducă aminte de nimic.

Dar eu, care merg cu pas obişnuit şi care-mi amintesc de Mihail -eu sufăr. Veşnicia mea e ziua de care mă izbesc, când mă trezesc dimineaţa.

Pe vremea când Mihail era realitatea mea, trăiam în ritmul ei. Ea începu din ziua în care îl descoperii în plăcintăria lui kir Nicola şi sfârşi în ziua în care mă părăsi pe cheiul debarcaderului din Brăila. În tot acest răstimp aveam toate motivele să cred în măreţia existenţei.

Astăzi nu mai am nici unul. Mă regăsesc în mijlocul acelei lumi, dinaintea lui Mihail. Nu mai văd în jurul meu decât oamenii de totdeauna şi de peste tot, cari trăiesc pentru ca să mănânce şi să se înmulţească. Nu-i urăsc, dar nici nu mă interesează. Nu sunt obişnuit să privesc viaţa ca o iesle şi o crescătorie. Netăgăduit, ştiu

că omenirea face tot ce poate ca să nu se mai târască pe burtă, dar mărturisesc că sforţările ei în direcţia asta nu-mi produc decât milă. Nimic mare nu se face cu sforţări.

Înălţările către divinitate sunt imnuri de lumină. Nu miros a ulei.

Sunt, cum a dat Dumnezeu, fără să mi se cuvină nici laude şi nici mustrări. Nu stă în puterea mea să fiu mare. Prin urmare, e şi natural ca să nu-mi simt mediocritatea.

Iată legea vulgului.

Ea nu e şi a mea. De ce am fost eu singurul care am identificat pe Mihail, de la prima aruncătură de ochi? Ceva şi mai mult: de ce am fost eu singurul care l-am cerut vieţii şi l-am căutat? Căci nu te osteneşti decât pentru lucruri de care nu te-ai îndoit niciodată, întocmai ca şi inventatorii de geniu cari, de fapt, nu descoperă nimic. Iar azi, când mi-am pierdut prietenul, de ce numai eu sunt singurul care sufăr atât de mult, că abia îmi mai recunosc propriul suflet?

Ah! ce trist este să te vezi iarăşi scufundat în viaţa obişnuită, după ce, un timp, te-ai bucurat de cea excepţională!

Prietenia fiecăruia pentru fiecare sau a tuturora pentru toţi. Prietenia, simţire secundară, care îşi aşteaptă rândul ea să fie introdusă...

Asta e totul de care pot să „dispun”. N-am decât să aleg. Varietatea e mare şi pentru toate gusturile, de la prietenia cu. cuţitul la brâu, până la prietenia socialistă standard.

Toate ştiu să aştepte. Un defect de mare însemnătate. E de altfel, singurul cusur pe care li-l reproşez. Deoarece, atunci când e vorba de dragoste, nu înţeleg decât una singură: aceea care trece întâia în toate întrebările vieţii.

De ce oare Dumnezeu o fi făcut în domeniul sentimentelor, ceea ce noi oamenii facem în domeniul hainelor de gata: o sută de costume, unul mai prost decât celălalt?

Omul putea să trăiască şi să moară la fel ca animalele, care nu sunt lipsite de nobleţe în simplicitatea lor şi mult mai puţin crude decât omul, căci ele nu ştiu să chinuiască. Să fie, oare, pentru noi un semn de superioritate sau mai curând o meteahnă, această bogăţie de sentimente -pe cât de felurită pe atât de fără nici un folos -şi de care dispunem în viaţa noastră de fiece zi?

Dar gândurile Creatorului sunt de nepătruns. Eu şi cu Mihail n-aveam decât să-i mulţumim pentru hatârul ce ni l-a făcut, de-a ne fi

înzestrat cu o putere de iubire care apropie pe om de divinitate. Iubirea n-are nimic pământesc. Ea nu dă simţirilor noastre nici bucuria, nici suferinţa celorlalte sentimente sau pasiuni. Ea nu exaltează şi nici nu biciueşte, căci tărâmul ei este sufletul.

Dragostea este în întregime făcută din calm şi egală continuitate.

Să povestesc acum sfârşitul lui Mihail. El nu s-a mai întors în Egipt decât o singură dat: în iarna anului 1908-1909. Îl întovărăşii, bineînţeles. Plecarăm mai târziu ca de obicei, din cauza împrejurărilor. Părăsind „Hotelul Bobescu”, în septembrie, prietenul meu căzu bolnav de gripă şi trebui să se îngrijească până la mijlocul lui octombrie. Apoi, tocmai când era restabilit şi gata de plecare, se porni o vreme rea.

Toată toamna, până la Sf. Nicolae, fu îngrozitoare. Aşa că furăm siliţi să stăm la călduricä, lângă buna mea mamă, care se simţea fericită. Ziarele ne aduceau, de pe întinsul mărilor, cele mai rele ştiri: furtuna bântuia aproape fără încetare. Mihail crăpa de necaz.

— Atâtea zile frumoase pierdute! spunea el, privind ploaia amestecată cu zăpadă, care biciuia geamurile.

N-avurăm încotro şi ne resemnarăm. Mihail suferea prea mult de rău de mare, ca să ne aventurăm pe-o asemenea vreme. Citirăm cu nemiluita, jucarăm adesea cărţi, ca s-o distrăm pe mama şi petrecurăm un lanţ de seri duioase, la gura sobei, depănând probleme de înaltă literatură sau afundându-ne cu sufletele în acele lungi tăceri, care erau un fel de băi de lumină ale prieteniei noastre.

În sfârşit, după şase decembrie, un ger uscat aduse timp frumos. Numaidecât o pornirăm la drum, spre marea părere de rău a bietei mele mame.

Sezonul, pe care-l petrecurăm în iarna aceea în Egipt, nu avu nimic neobişnuit şi ar fi putut să treacă fără cel mai mic incident, dacă închipuirea mea aprinsă nu şi-ar fi băgat coada, ca să mă facă să iau foc în faţa unui miraj, cum numai prin partea locului se poate vedea. Am nesocotit iarăşi, în împrejurarea aceea, înţelepciunea lui Mihail. Noroc că paguba nu fu prea mare. Iată ce păţirăm.

Eram, de data asta, destul de bogaţi ca să putem trăi toată iarna, fără să muncim. De la „hotelul Bobescu”, Mihail ieşise cu o mie cinci sute de lei economii, iar eu cu o mie. Din această sumă mai aveam împreună două mii de lei, când, în ajunul Crăciunului, ne instalarăm într-o cameră frumoasă, dintr-o încântătoare regiune a

Nilului. După o săptămână de viaţă cumpătată -cuprinzând două mese îndestulate pe zi, luate într-un modest restaurant grecesc, mai adăugându-se, la fiecare trei zile, şi câte o straşnică plimbare cu tramvaiul spre Piramide sau spre Heliopolis, -experienţa ne demonstră că cheltuielile noastre generale nu treceau de două sute de lei pe lună.

O linişte duioasă se întipări atunci pe faţa lui Mihail. Gândul că avea putinţa să trăiască astfel, luni întregi, la adăpostul oricăror griji băneşti, îl umplea de speranţe. Prăpădit cum era, nu mai putea face nici un fel de muncă. Orice perspectivă de reîntoarcere silită la muncă, înainte de-a se fi refăcut pe de-a-ntregul, îi dădea cele mai negre gânduri. Îmi spunea:

— Doi ani de viaţă ca asta pe care o ducem azi, e tot ce aş cere Soartei. Nu m-aş mai clinti din Egipt. Iarna, la Cairo. Vara, la Alexandria. M-aş mulţumi chiar cu o singură masă pe zi. M-aş lipsi de orice distracţie care m-ar costa mai mult de cinci franci pe săptămână, socotind şi cumpăratul cărţilor. Fiind singur, asta mi-ar reveni cam la vreo sută douăzeci de lei pe lună. Cine ar fi aşa de

— Cine ar putea mai bine decât părinţii tăi?

— Iar o îndrugi cu părinţii mei! Ţi-am spus de atâtea ori că nu vor mai avea veşti despre mine, decât dacă ar trebui să mă întorc acasă, ca să-mi dau sufletul. Altfel, voi rămâne mort pentru ei, ca şi până acum.

Mă simţeam aşa de nenorocit că nu puteam să-i spun: „Iată! nu te mişca din Egipt. Voi munci şi-ţi voi da cei o sută douăzeci de lei!”... Dar cum să-i dau, când ştiam eă nu sunt în stare să mă chivernisesc nici pe mine însumi, aşa cum trebuie?!...

Mărturisii într-o zi această tristeţe unei cunoştinţe proaspete pe eare o făcusem în mahalaua Musky, unde luam masa şi petreceam o parte din zi. Era un român de-o vârstă eu mine, dar îngâmfat şi spilcuit, care risipea aproape trei sute de lei pe săptămână cu masa, locuinţa, cafeneaua şi mai ales cu „Tirul de porumbei”, unde ponta în fiecare zi, pe mâna „aşilor” carabinei. Ne târî şi pe noi de câteva ori, căci era generos -o generozitate cam dezmăţată -dar avea băiatul inimă bună, încasând fără supărare toate zeflemelele provocate de purtarea lui uşuratică, ce-l făcea să toace în opt zile toţi banii de pe o lună. Pentru ca apoi să fie silit să-şi „tapeze” prietenii şi chiar pe consulul nostru.

Tânărul se numea Teodor Moldoveanu, dar cafeneaua îi spunea Tudorică. Originar din judeţul Muscel, Moldoveanu spune că-

i „băiat de familie”. Se mai şoptea despre el, că o frumoasă moştenire avea în curând să-i „cadă în plisc”. Afirmaţiile astea ar fi putut uşor să treacă drept „gogoşi” în ochii maeştrilor minciunii - români sau altă naţie -din strada Darb-el-Barabra, dar flăcăul poseda un document autentic, care făcea furori: era un permis pe căile ferate, clasa întâi, cu fotografie şi menţiunea „funcţionar la Ministrerul de Interne. În sfârşit, putea fi văzut uneori plimbându-se în trăsură cu domnul Bâcleanu, consulul nostru, faimos prin asprimea cu care trata pe toate epavele naţionale, care se duceau să-i ceară „ajutor şi protecţiune”, aşa cum stă scris în paşaport. Or, într-o zi, Moldoveanu trimise la consul un comisionar cu o scrisoare şi omul se întoarse aducându-i într-un plic cinci lire sterline. „Minunea” se petrecu la cafenea. Toţi pehlivanii, ba chiar şi oamenii serioşi, rămaseră cu gura căscată. Din ziua aceea, reputaţia de „băiat de familie” a lui Tudorică fu fapt împlinit.

Nu trecu mult şi o altă faimă veni să se adauge celei dintâi: „Tudorică are neamuri la Ierusalim”. Şi trage-i băiete cu cererile şi promisiunile de intervenţie în favoarea tuturor dezertorilor şi nesupuşilor români, de care Egiptul e plin.

Această situaţie îngăduia lui Tudorică să „tapeze”, cu succes, pe oricine, ştiut fiind de toată lumea că cel mai al dracului dintre consuli îi da bani, cu uşurinţă. Se spunea, chiar, că „băiatul de familie” datora deja sume destul de frumuşele, la Cairo, unde se afla de două luni, întrun lung concediu „pentru cauze de boală”. E adevărat că de câte ori îi soseau bani din România, Moldoveanu îşi plătea o parte din datorii şi nu uita, mai ales, pe domnul Bâcleanu. Ceea ce însă nu-l împiedica, chiar de-a doua zi, împrumuturile să-şi reia cursul şi mai aprig -felul lui de-a trăi şi cu deosebire „Tirul” înfulecându-i, cât ai clipi, orice ban i-ar fi căzut în mână.

Mihail urmărea pe Tudorică cu un ochi destul de neîncrezător, deşi îl trata cu politeţe. Moldoveanu era amorezat de distincţia prietenului meu, îl plictisea cu lungi conversaţii în franţuzeşte -”o franţuzească pentru vacile savoyarde”, spunea Mihail -şi nu mai ştia ce să facă pentru a-i fi pe plac. În „zilele cu franci” ne târa prin restaurante mari, la spectacole, ne plimba cu trăsura iar în toate după-amiezile ne chinuia cu odiosul său „Tir”, unde respingătorul masacru al bieţilor porumbei ne revolta mai mult decât toate pierderile de bani suferite de scrântitul nostru.

— Eu cred că am face bine să ne despărţim de acest Tudorică, îmi zise într-o zi Mihail. În ceea ce mă priveşte, pe viitor, n-am să mai primesc nimic de la el, fiindcă, înainte de toate, e un nătărău!...

Era un nătărău, judecând mai ales după cărţile pe care le citea: Hainele negre, Castelana cu masca roşie, O crimă în Spania etc. -toate în franţuzeşte. Înghiţea mormane întregi din acest soi de literatură, tot timpul cât se afla în regim de „post”.

Nu fusei de părere să rupem legăturile, fiindcă, într-o zi, mărturisindu-i jalea mea cu privire la starea nenorocită a lui Mihail, Tudorică îmi răspunse, cu lacrimile în ochi:

— Cum? Domnul Kazansky nu are unde să-şi petreacă vara viitoare? Dar e simplu ca bună ziua, veţi veni amândoi la mine, la Câmpulung. Ştiţi că la noi, în Muscel, e climatul binecuvântat al tuberculoşilor. Veţi fi ca la dumneavoastră acasă, atâta timp cât vă va face plăcere.

Mă zăpăcii de-a binelea. Speranţa mă orbi. Mihail era scăpat!

Mihail fu şi el mişcat:

— Da... Câmpulungul este un minunat colţişor de Elveţie românească şi te asigur că n-aş face nici un fel de fasoane în faţa unei oferte de găzduire gratuită, chiar dacă ea mi-ar veni din partea diavolului. Numai că... nu cred o iotă din tot ce povesteşte şi face să se povestească despre sine acest bezmetic de Tudorică...

— Dar i-au dat lacrimile, când a aflat halul în care eşti!

— Eu nu spun că n-are inimă. Dar e un zănatec în toată legea şi un prost fără margini. N-am nici o încredere în el. N-ai băgat de seamă că faimosul lui permis este expirat de mai bine de un an? Cât despre postul său la Ministerul de Interne, ar putea foarte bine să nu fie decât un simplu agent de la „brigada a treia”, ca toţi „studenţii de meserie”, de teapa lui.

— Mie nu-mi pasă de ce ar putea să fie în realitate, căci n-am de gând să-mi fac dintr-însul un prieten. Un lucru e sigur: consulul nostru îi cunoaşte familia. Altfel, nu i-ar fi acordat încrederea sa. Iar dacă Tudorică îşi ţine făgăduiala ce ne-a făcut-o, sunt gata să mă bag argat la el pe timp de un an.

Mihail rămase la bănuielile lui. Eu mă agăţai de speranţele mele. Şi continuarăm să-l tratăm prieteneşte, fără să mai primim vreuna din invitaţiile lui, la dreapta şi la stânga.

Tudorică îşi repetă făgăduiala şi faţă de Mihail, rugându-l să nu-i strice „fericirea de-a ajuta la vindecarea lui”.

— De altfel, adăugă Moldoveanu, n-o să fiţi singur la noi. Bunul nostru Corbeanu are să se afle şi el acolo.

Bunul Corbeanu era un tânăr lucrător, strungar, din atelierele docurilor din Brăila şi tovarăş al meu din copilărie. Tuberculos înaintat, îşi plimba, de câteva luni, la Cairo, sfâşietoarea-i gravitate melancolică, naturală, mutismul lui trist şi convingerea că nu se va mai vindeca. Din cea mai fragedă copilărie, două patimi se deşteptară în el: armonica şi vânatul. Flăcău, deveni stăpân pe amândouă. Dar, una din ele, vânatul, avea să-l fericească într-o zi cu o pleurezie, care-l trânti în tuberculoză. Cu un an în urmă, după şase luni de concediu plătit, statul, patronul său, îi făcu cunoscut că are nevoie de lucrători zdraveni şi-l concedie. De-atunci, Corbeanu trăgea targa pe uscat, trăind din ce-i dădeau sărmanii lui părinţi şi din ce-i aducea măiastra sa armonică, de care era îndrăgostit şi nedespărţit.

Tăcut, plăpând ca o fată şi blând ca un miel, venea în fiecare seară să se aşeze pe terasa lui Goldenberg, în Darb-el-Barabra. Şi acolo, cu privirea pierdută spre bungetul de sălcii din bălţile lui iubite, Ionică dădea drumul degetelor sale deşirate să alerge graţios pe nenumăratele clape ale armonicei, căreia îi smulgea cu îndemânare o nesfârşită varietate de melodii. Corbeanu cânta întotdeauna pentru propria-i plăcere şi nu ieşea din gravitatea-i bolnăvicioasă nici în faţa aplauzelor celor mai înfocate ale ascultătorilor, cuceriţi de arta lui. Banul pe care i-l dăruia vreun ins mai generos, îl primea tot muteşte, cu o binevoitoare moţăire din cap. Nu lua parte niciodată la vreo discuţie mai îndelungată.

— De ce să vorbesc? mă lămurea el odată. Mai întotdeauna oamenii sporovăiesc, ca să nu le stea gura. Prostii. Şi când li se întâmplă să aibă câte o discuţie mai interesantă -cam ca acelea care au loc, uneori, între tine şi Mihail -atunci îmi place să ascult, fără să mă amestec. Căci nu totdeauna pricep despre ce e vorba. Tu ştii că în viaţa mea n-am făcut decât trei lucruri, dar le-am făcut aşa cum trebuie: strungăria, vânatul şi armonica.

Un zâmbet dureros îi alunecă pe buze. Adăugă:

— Acum mai fac o a patra treabă, tot atât de bine: crăp, încetul cu încetul.

Mihail iubea şi stima pe Corbeanu, aşa cum rareori o făceau oamenii. Auzind că şi el era poftit de Tudorică la Câmpulung, prietenul meu îl întrebă într-o zi:

— Ia spune-mi, Corbene, dumneata crezi în seriozitatea acestei invitaţii?

— Sunt nevoit să cred, răspunse el repede. Tudorică îmi datorează până acum zece lire sterline.

— Cum? Zece lire? Dumneata care trăieşti cu pâine şi sardele? Cum ai putut să-i încredinţezi o -Uite-aşa, cu ţârâita.

Oo... pungaşul! strigă Mihail revoltat.

— Nu cred să fie un pungaş.

— De ce nu?! Fiindcă a intrat pe sub pielea consulului vostru? Ce mare scofală!?

— Nu de asta! Ci fiindcă a intrat pe sub pielea cuiva de pe aici, care e un şmecher în stare să bage în buzunar o sută de consuli. E Nicolau, bărbierul craiovean, care are prăvălie pe Musley, de-aproape cincizeci de ani. Ei bine, Nicolau avea nu ştiu ce afaceri de descurcat în România şi Tudorică a reuşit să-i obţie o hârtie oficială din Bucureşti, care a lăsat pe bărbier cu gura căscată. Acum, duceţi-vă să vedeţi cum îl ferchezuieşte Nicolau pe Tudorică, în toate dimineţile. Nici pentru un maharadjah nu s-ar osteni cu atâta îndemânare, căci bărbierul e bogat şi zgârcit. Îşi permite să scuipe peste consuli şi peste toată lumea. Cu toate astea, i-a împrumutat lui Tudorică cincizeci de lire. Iată ce mi-a dat încredere mai mult decât domnul Bâcleanu. Până astăzi, nimeni n-a reuşit să-l tragă pe sfoară pe Nicolau.

— Ei, bine! zise Mihail, cu Tudorică o să i se-nfunde! O să vă tragă chiulul la toţi.

Şi chiar aşa s-a întâmplat. A păcălit pe toată lumea... chiar şi pe noi! Căci, într-o zi, Tudorică veni foarte înfierbântat să mă roage ca să-l împrumut cu cinci lire, şi eu atâta am stăruit, încât Mihail i le dădu, spunându-mi numaidecât:

— Aceste cinci lire, pe care le-ai văzut ducându-se, înseamnă pentru noi, cinci săptămâni mai puţin de viaţă tihnită. Acum, nătărăii suntem noi, nu Tudorică!

— Dar am să-i cer, cu insistenţă, ca să ni le înapoieze din primul mandat poştal ce-i va sosi din România.

— Ehei, băiete, tu să fii sănătos, că Tudorică de mult nu mai primeşte nici un ban din ţară şi trăieşte împrumutându-se pe unde poate, cu câte cinci lire, ca să dea înapoi trei lire, celor cari îi pun sula în coaste. Dar tu n-ai ochi ca să descoperi pişicherlâcul oamenilor...

— Nici Nicolau n-are?

— Nicolau a fost orbit de un „document oficial” şi, cum este un neştiutor de carte, n-a văzut în hârtia aia ceea ce cred că am văzut eu...

— Ce anume?

Că e un fals!

— Ah! Mihaile! Uneori eşti nesuferit! Ei bine! bărbierul a arătat documentul secretarului nostru de legaţie, care l-a găsit bun.

— Ceea ce n-a împiedicat apoi pe Nicolau să trimeată actul în ţară, ca să aibă întărirea. Şi această întărire poate s-o aştepte mult şi bine.

— De unde ştii?

— Din zăpăceala care a cuprins pe Tudorică. De când bărbierul, cuprins de bănuieli, nu mai pierde ceasuri întregi migălindu-i cărarea, ca mai înainte, flăcăul a mirosit primejdia. Şi dacă judecata nu mă înşeală, urmarea firească ar fi dispariţia neîntârziată a şmecherului.

Mi se pare, chiar, că cele cinci lire ale noastre i-au servit lui Moldoveanu ca bani de drum, căci nu-l mai revăzurăm nici a doua zi şi niciodată. Ne întâlnirăm, în schimb, cu Nicolau, chiar în seara dispariţiei „băiatului de familie”. Venea la Goldenberg, ca să ne spună că, în calitatea sa de gazdă a fugarului, deţinea bagajul acestuia şi că nu se află în valiza lui nimic de valoare, afară de un rând de haine negre.

— Ti-l dau, Corbene, ţie, zise el strungarului. Tu eşti cel mai nenorocit dintre toţi cei cărora le-a tras chiulul. Dacă puşlamaua nu vine acasă în noaptea asta, poţi să treci mâine pe la prăvălie, ca să iei costumul.

Corbeanu privi pe bărbier, cu tristeţea-i obişnuită:

— M-aş mulţumi şi cu hainele după mine, pentru ca să fiu dus la groapă. Mai de trebuinţă mi-ar fi fost cele zece lire sterline, duse pe apa sâmbetei.

O! Mihail! Toată viaţa am să te plâng!...

Iarna asta, ultima pe care am petrecut-o împreună în Egipt, îmi va rămâne pe veci săpată în suflet, pentru înţelepciunea, blândeţea cu care m-a înconjurat cel mai bun dintre prieteni şi care totdeauna a avut mai multă dreptate decât mine. Nu mă mai ceartă ca altădată. Deloc. Mihail trebuie să fi simţit -cu toată dragostea ce-i purtam -marea sa singurătate, părăsirea pe care o simte, cum spune românul, cel care „a intrat în anul morţii”.

Nu că nu i-ar mai fi plăcut tovărăşia mea sau c-ar fi încetat, o clipă, de a-mi purta interesul de totdeauna, dar citeam în ochii lui cum se anunţa, cu încetul, marea retragere din viaţă. Presentimentul plecării către o regiune, pe care gândirea omului superior o răscoleşte, se trudeşte s-

o pătrundă şi izbuteşte să şi-o facă apropiată. Ei bine, în privinţa asta, Mihail păstra pentru sine, cu gelozie, totalitatea vedeniilor care-l munceau. N-am săvârşit niciodată păcatul de a-l descoase asupra acestor intimităţi sufleteşti, şi vedeam bine că pentru rezerva asta îmi era nespus de recunoscător. Dar cât sufeream! Cât îmi erau de nesuferite toate clipele acelea în care-l simţeam contemplând singur peisagiile astrale, a căror răceală căuta s-o umanizeze.

Moartea laică este cel mai dureros chin moral şi pedeapsa fiinţei superioare. Din moment ce Dumnezeu a făcut pe om conştient de existenţa lui trecătoare, chinuindu-l în acelaşi timp cu spaima morţii sale, credinţa într-o viaţă viitoare, veşnică, devine pentru el o necesitate mai mult decât religioasă, -umană.

Nu e omenesc să dezarmezi sărmana făptură omenească, tocmai în clipa cea mai crudă a vieţii sale! La ce bun? Cui serveşte aşa ceva? Şi ce scăpare poate aduce?

Ah! această îngâmfare de-a voi, cu orice preţ, să te eliberezi de orice. Nu te poţi lipsi, mai ales, de păcatul de-a fi decretat, sus şi tare, că totul se sfârşeşte aci pe pământ. Nu acolo trebuia să ajungă spiritul nostru, ştiinţific. Şi să nu vie nimeni să-mi vorbească de sfârşitul semeţ al celor care sfidează moartea: acestea sunt sufletele uscate! Siguranţa neclintită, în materie de viaţă şi de moarte, este proprie becisnicului cultivat. Am trecut şi eu pe acolo, la o anumită epocă a vieţii mele şi mi-e ruşine s-o spun, căci dacă nu sunt un om cultivat, nici nătărău nu sunt.

Mihail, care era şi mai puţin decât oricare altul şi ar fi putut să fie mândru de ştiinţa lui, a întruchipat în ochii mei un frumos exemplu de modestie, prin atitudinea sa duios-împăciuitoare în faţa misterului existenţei. Şi în anul acela, al morţii sale, întrebările mute pe care le punea marelui Necunoscut, constituită cea mai vitejească dezbatere morală la care mi-a fost dat să asist, până azi.

Nici un răspuns nu-l mulţumea, le primea, însă, pe toate, unul după altul, cu o calmă resemnare. Bineînţeles, ideea „păcatului” nu exista în conştiinţa sa, iar de biserică era încă şi mai îndepărtat.

Totuşi, într-o seară, covârşit de descurajare, Mihail ieşi din lunga lui tăcere şi vorbi, aşa, din senin:

— ... Oricum, cred că rugăciunea n-ar fi trebuit să fie înjosită odată cu biserica şi nimicurile ei. Ar fi trebuit s-o păstrăm. Ea nu e o pradă a inteligenţei noastre. Ci un sentiment înnăscut, un instinct de apărare. Oamenii au făcut rău că au înhămat rugăciunea la carul bisericii, silind-o să sufere soarta acesteia. Nu-i vina ei, dacă biserica s-a dovedit, până la urmă, a nu avea nimic dumnezeisc. Rugăciunea e numai dumnezeire. De acolo vine superioritatea şi mântuirea celui care se roagă sincer, asupra celui care, în chip tot aşa de sincer, nu mai poate să se roage. Ca mine. E trist, dar n-am ce face...

Nu suflai o vorbă... Şi din nou tăcerea nesfârşită troieni întunericul odăii noastre...
....
....

Astea se petreceau la Brăila, în ajunul plecării lui Mihail spre Odesa.

A doua zi, la prânz, îl însoţii la debarcaderul „Companiei ruse de navigaţie”. Eram mai trist decât el, dar, desigur, numai în aparenţă.

Cum sosisem cu o oră mai devreme, Mihail mă conduse spre un loc singuratic din port şi se aşeză pe o stivă de scânduri. Ştia că această despărţire avea să fie grozavă şi voi s-o pună la adăpostul oricărei priviri nepoftite.

Ca să-mi dea puteri, îmi vorbi îndelung de odihna completă care îl aştepta „pe fânul cosit de pe malurile Volgii”, dar eu de mult nu mai auzeam decât răsuflarea lui gâfâindă, horcăindă, care mă apăsa aşa de tare, încât mă simţeam rău.

Deodată, sirena vaporului începu să sfâşie aerul. Ne aruncarăm unul în braţele celuilalt şi voii să-l sărut pe gură... Dar el întoarse repede capul într-o parte: -Nu pe gură!... Nu pe gură!... E foarte primejdios pentru tine!

— Ba da! pe gură!... Şi îi băui sufletul !...